

TEMATSKA NOVOST U DANIELOVOJ *POEMI* NAKON ZABRANE ALKEMIJE IZ GODINE 1317. PAPE IVANA XXII.

Snježana Paušek-Baždar

UVOD

Najjednostavnija je odredba alkemije da je ona umijeće preobrazbe manje vrijednoga, materijalnog ili duhovnog, u vrednije. Alkemija je u europskoj civilizaciji, znanosti i kulturi trajala gotovo šesnaest stoljeća. Za razliku od astrologije, koja je prethodila isključivo astronomiji, za alkemiju ne možemo reći da je prethodila isključivo kemiji. Naime, ona je tijekom svog razvitka uz materijalnu, egzoteričnu uvijek imala jednako izraženu i duhovnu, ezoteričnu komponentu. Upravo je ova posljednja snažno utjecala na razvitak brojnih područja ljudske duhovnosti: filozofije, književnosti, psihologije, umjetnosti i religije. U ovom tekstu zanima nas prožimanje alkemije s religijskim sadržajima, a to je i tematska novost u tekstu poeme *Una canzone sulla pietra filosofale* (Poema o kamenu mudraca) Daniela Istranina iz 14. stoljeća.

Postoje tri tipa alkemije: vanjska (na metalima), unutarnja ili spiritualna (na čovjeku) i tzv. *Ars Magna* ili *Opus Magnum* (*Veliko umijeće* ili *Veliko djelo*). Kada govorimo o europskoj alkemiji, ovaj treći tip, *Veliko djelo*, obilježio je razdoblje kasnoga srednjeg vijeka, kada je napisana i *Poema* Daniela Istranina. To je ujedno i razdoblje u kojem je osobito izražena duhovna komponenta alkemije,

koja će poslije, u doba renesanse, potpuno prevladati. Njezino je prevladavanje prouzročeno povezivanjem alkemije s kršćanstvom i uvođenjem Isusa Krista u alkemijske sadržaje. *Poema* Daniela Istranina prethodila je prevladavanju duhovne komponente. Naime, premda je u njoj zastupljena i materijalna i duhovna komponenta alkemije, uvođenjem kršćanskoga vjerskog nauka dolazi do prvenstva duhovne komponente.

Kada se razmotre osnovna obilježja filozofije, religije i znanosti, slijedi da se filozofija može prožimati s religijom i obrnuto, ali da znanost to ne može. Ona samo može prethoditi religiji ili se pak nastavljati na nju, ali ne i prožimati je. Stapanjem s kršćanskim religioznom naukom, alkemija postupno gubi kemijska materijalna obilježja, a prevladava samo njezin duhovni sadržaj.

UVOĐENJE ISUSA KRISTA U ALKEMIJSKE SADRŽAJE

Tragajući za razlogom uvođenja Isusa Krista u alkemijski nauk, neki povjesničari znanosti našli su ga u zabrani bavljenja alkemijom od pape Ivana XXII. iz godine 1317. Tako su naprečac razvili teoriju o manipulativnoj moći alkemičara, kojom su se ovi uspjeli približiti Crkvi upravo onda kada je ona bila najmoćnija. Međutim, zahvaljujući istraživanjima Carla Gustava Junga, Vilima Rabinoviča i Mircea Eliadea, ali i tumačenjima rijetko čitljivih alkemijskih tekstova, poput *Poeme* Daniela Istranina, razvidno je da papina zabrana nije bila razlog približavanju alkemije kršćanstvu.

Prema Jungu, *Veliko djelo* ima za cilj istodobno oslobađanje ljudske duše i ozdravljenje kozmosa. U tom smislu alkemija preuzima kršćanstvo i nastavlja se na njega. Prema alkemičarima, kaže Jung, kršćanstvo je spasilo čovjeka, ali ne i prirodu. Alkemičar pak mašta o tome da spasi svijet u njegovu totalitetu. *Lapis philosophorum* ili *Kamen mudraca* shvaćen je kao *Filius Macrocosmi* ili *Dijete svijeta*. On ozdravljuje makrokozmos, svijet, sveukupnost, dok je Isus Krist spasitelj mikrokozmosa, čovjeka. Krajnji cilj alkemijskog Djela spas je makrokozmosa, sveukupnosti. Stoga je Kamen identificiran s Isusom Kristom.

Nadalje, prema Jungu, materijalni je pokus istodobno i duhovni. To je očitovanje podsvijesti izvođača pokusa, njegov vlastiti psihički život. Rezultat je

pokusa individuacija. To je otkriće i posjedovanje vlastitoga podsvjesnog Ja, pa je to vrhunski ideal svakog ljudskog bića. Cilj alkemijskog Djela u materijalnom pogledu u tome je pak da se pomoću Kamena izdvoji prvotna tvar, pramaterija, *spiritus mercurius*, *anima mundi* ili *duša svijeta*, koja je zatvorena u materiji. Upravo je Kamen mudraca taj koji djeluje kao poveznica između neba i zemlje te između duha i materije. Zato je poistovjećen s Isusom Kristom.

Povjesničari znanosti prihvatili su ovu Jungovu tezu i koristili se njome. No, istraživanja alkemijskih tekstova kasnoga srednjeg vijeka, pa tako i *Poeme* našeg Daniela Istranina, pokazuju da Jung nije bio sasvim u pravu. Kamen mudraca nije bio poistovjećen s Isusom Kristom. Naime, premda Jung smatra da je poistovjeđivanje ostvareno samo na razini makrokozmosa, prirode ili svijeta (Kamen mudraca kao Isus Krist materije ili za materiju), a ne na razini mikrokozmosa, čovjeka i njegova sna o besmrtnosti duše i tijela, ipak ne možemo govoriti o uspostavljanju jednakosti Kamena mudraca s Isusom Kristom. To se očituje i iz Danielove *Poeme*.

DANIELOVO ZAZIVANJE ISUSA KRISTA

Daniel Istranin djelovao je kao profesor gramatike u 14. stoljeću u Kopru i Puli. No, kako sam kaže, više ga je zanimala alkemija, pa je dvadeset i pet godina proučavao djela svojih prethodnika i pravio pokuse. Rezultat tog rada opisao je u poemu *Una canzone sulla pietra filosofale* (Poema o kamenu mudraca). Ona je spjevana u osamnaest pravilnih kitica, od kojih svaka sadrži četrnaest stihova. Daniel je na relativno jasan način opisao pripravu univerzalnog lijeka ili životnog eliksira. Kamen se pripravlja od zlata, srebra i žive, u određenom omjeru i određenim postupkom. No, dobiva se samo u jednom od tisuću pokušaja. Taj jedan, uspjeti pokus od njih tisuću, postiže se uz pomoć Isusa Krista.

Tako se u Danielovu tekstu ne radi o poistovjeđivanju Kamena s Kristom, nego o »pomoći« Krista u pripravljanju Kamena. Stoga Daniel u svojoj *Poemi* zaziva Boga i moli ga za pomoć. Moli ga da rezultat njegova pokusa bude Kamen, ili *dar Božji*. No, da bi molba bila učinkovita, čovjek mora prethodno »pročistiti« svoju dušu i svoje misli. »Pročišćavanje« je moguće molitvom i ispunjenjem Božjih

zahtjeva. Prema Danielu, postoje tri takva zahtjeva. To su: »poniznost, čista duša i savršena misao«. Pri tome je poniznost uvjet za postignuće čiste duše, a čista duša uvjet za postignuće savršene misli. Tek dugotrajnim radom na sebi samom ti zahtjevi mogu biti ispunjeni. U tom slučaju eksperimentator postiže preobrazbu duha, unutarnje duhovno ostvarenje i tek tada je spreman za drugu etapu, za zazivanje Boga. Druga etapa više nije samo molitva. Naime, nakon ispunjenja Božjih zahtjeva, eksperimentator ne treba više moliti, nego u imperativnom smislu tražiti Kamen, *dar Božji*.

Premda je čitava *Poema* napisana na talijanskom jeziku, Danielovi stihovi u kojima se obraća Bogu napisani su na latinskom jeziku. To je i razumljivo, jer je pouka čitave *Poeme* u tome da postupak pripreme Kamena nije običan, nego posvećen čin. Stoga i jezik mora biti posvećen, a jezik Boga i crkve Danielova doba bio je latinski. Radi se o pretposljednjoj, sedamnaestoj kitici njegove *Poeme*, koja u prijevodu s latinskoga glasi:

Bože svemogući, koji sve vidiš
Bez koga ne biva ništa ni dobra ni zloga
Kome se ne događa da prevaren bude
Oslobodio si od podzemnih dubina;
Ti si sve vjerom Riječju otkupio
Duhom Svetim i milošću ljubavi;
Ti si biti božanstvene
Našu si odjenuo ljudskost!
Ako je već Djevica porodila, nije čudno,
Što to poriče židovski narod srca tvrda
Ti, koji sve možeš, učini me dostojnim
Po znaku muke svoje
ne da umrem s grijehom oca krivca
Da dovršim ovo djelo, dar Božji.^{1*}

Kada se Daniel obraća Bogu riječima *Našu si odjenuo ljudskost!*, on misli da nas Bog odijeva, između ostalog, i savršenom misli. Ona postaje mekana i savitljiva

¹ Zahvaljujem se dr. sc. Pavlu Knezoviću, koji mi je pomogao u prijevodu sedamnaeste kitice Danielove *Poeme*.

i tada može primiti Božju milost, može se oblikovati vrlinama i savršenstvom. Nakon toga Daniel traži od Boga da ne umre s grijehom *oca krivca* (Adamovim grijehom) prije negoli dovrši Djelo, prije negoli dobije *dar Božji*, Kamen mudraca. Kada Daniel kaže Bogu *učini me dostojnim*, tada to dostojanstvo znači postignuće preobrazbe duše, postignuće duhovnog savršenstva. Tek nakon tog postignuća, »preobraženi« Daniel može izvesti pokus s uspješnim rezultatom, može pripremiti Kamen. Tako se u njegovu načinu stapanja alkemije s kršćanstvom iskazuje misao da je tek nakon duhovnoga moguće materijalno savršenstvo, a ne obratno. Tek duhom preobražen, »savršen« čovjek može postići i »savršen« rezultat u materijalnom svijetu, može pripremiti Kamen mudraca, *dar Božji*.

Prema tome, Veliko djelo, istodobna preobrazba materije i eksperimentatorove duše, po Danielu se ne postiže tako da Isus Krist istodobno usavršava materiju i čovjekov duh. Najprije čovjek po Isusu Kristu postaje savršen (na psihološkoj razini postignut je proces Jungove individuacije, integracije vlastitoga Ja), a tek je potom Djelo, koje je načinio takav savršen čovjek, isto tako savršeno. To je Kamen mudraca.

Daniel je u svojoj *Poemi* također istaknuo razliku između tzv. »pravih« i »lažnih« alkemičara. Samo pravi alkemičari uspijevaju osobnim naporom razviti: »poniznost, čistu dušu i savršenu misao«. Tek potom »zaslužuju« Božju pomoć, kojom postižu preobrazbu duha i bivaju dostojni da izvedu Veliko djelo i dobiju Božji dar, Kamen mudraca. Tako Danielova *Poema*, a osobito njezina šesnaesta i sedamnaesta kitica, daju važan doprinos poznavanju načina stapanja alkemije s kršćanskim vjerskim naukom u doba kasnoga srednjeg vijeka. No, ona daje i jedan od odgovora na pitanje o tome zašto u renesansi dolazi do prevladavanja duhovne i napuštanja materijalne komponente alkemije.

PREVLADAVANJE DUHOVNE KOMPONENTE ALKEMIJE I POČECI *PAN-SOPHIE*

Prema povijesnoznanstvenim istraživanjima, prevladavanje duhovne alkemije u doba renesanse uzrokovano je razvitkom egzaktnih znanstvenih teorija i metoda. Naime, u to doba dolazi do revolucionarnih znanstvenih otkrića: Kopernikovo

otkriće heliocentričnog sustava god. 1453., pojava Vesaliusova djela o anatomiji čovjeka iz iste godine, Galilejeva istraživanja i drugo. Izostankom rezultata alkemijskih pokusa o pretvorbi tvari dolazi do zalaza materijalne komponente. Alkemijska znanja počinju se primjenjivati u praktičnom smislu, u ljekarništvu (ijatrokemija i paracelzijanski pokret) i mineralogiji (rudarstvo).

No, uzrok prevladavanja duhovne komponente alkemije nije bio samo u razvitku egzaktnog pristupa prirodnim znanostima nego i u tome što se pokazalo da je znanost po svojoj naravi istraživanja nespojiva s religijom. Općenito uzevši, usporedimo li filozofiju, religiju i znanost, možemo reći da su se filozofija i religija tijekom povijesnog razvitka mogle prožimati, ali to nisu mogle znanost i religija. Filozofija je veza između onoga što se može i ne može spoznati. Kada se nešto spozna, to postaje dio znanosti. Što znanost više napreduje, i filozofija je prisiljena napredovati, jer je upućena na ono što je nepoznato. Kako se pak filozofija razvija, tako se razvija i religija, jer je ona povezana samo s nespoznatljivim. Stoga se filozofija i religija mogu prožimati. No, znanost i religija to ne mogu. Uvođenjem religije u alkemijske sadržaje alkemija gubi svako materijalno obilježje, koje je predmet znanstvene spoznaje, pa prevladava samo njezino duhovno obilježje. Stoga su i tekstovi, poput Danielove *Poeme*, doveli do napuštanja materijalne i prevladavanja duhovne komponente alkemije. Godine 1330. pulski liječnik Petar Bono napisao je filozofsku raspravu o alkemiji, pod naslovom *Pretiosa margarita novella* (Skupocjeni novi biser). Nju spominje i C. G. Jung. Bono je također uveo kršćanski nauk u alkemijske sadržaje, ali na drukčiji način negoli je to učinio Daniel Istranin. Smatrao je da je svaki alkemijski pokus bez vjere osuđen na neuspjeh.

Iz alkemijskih tekstova obogaćenih kršćanskim vjerskim naukom razvio se u doba renesanse osobit prirodnofilozofijski pravac, *pansophia* (grč. *pan*, sve i *sophia*, mudrost). Taj su pravac razvili uglavnom Paracelsusovi učenici. Oni su si zadali cilj da putem istraživanja prirode, njezinih svojstava i korespondencija, ostvare fizičku obnovu materije, usporedo sa spiritualnom obnovom čovjeka. Tako su nastojali ostvariti cjelovito sagledavanje svemira u njegovoj jedinstvenosti i sveopćosti, svemira pojmljenog kao Supstancija i kao Bog. Njihovo mišljenje i iskustvo ne polazi od Boga na supstanciju, sa spiritualnog na fizičko, nego naprotiv, kreće se od prirode pojmljene kao Knjiga, na božansko pojmljeno kao duša.

LITERATURA

1. G. B. Nazari, *Della Transmutatione Metallica*, Milano: Arché, 1967., reprint iz 1599., str. 25–33.
2. S. Paušek-Baždar, Alkemijska poema Daniela Istranina, *Acta medico-historica adriatica*, sv. I, br. 3, Rijeka 2005., str. 43–59.
3. V. Rabinović, *Alkemija kao fenomen srednjovjekovne kulture*, prijevod s ruskog, Prosveta, Beograd 1989.
4. C. G. Jung, *Psihologija i alkemija*, Naprijed, Zagreb 1984.
5. E. Banić-Pajnić, M. Girardi-Karšulin, M. Josipović, *Magnum miraculum – Homo (Veliko čudo – čovjek)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1995.
6. M. Eliade, *Kovači i alkemičari*, prijevod s francuskog, Zora, Zagreb 1983.
7. M. Baigent, R. Leigh, *Eliksir i kamen*, Stari grad, Zagreb 2000.
8. D. Grdenić, *Alkemija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003.
9. S. Paušek-Baždar, »Paracelsus«, u: E. Banić-Pajnić, *Filozofija renesanse, Hrestomatija filozofije*, sv. 3, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 239–253.

THEMATIC NOVELTY IN DANIEL'S POEM AFTER THE BAN OF ALCHEMY FROM 1317 BY POPE JOHN XXII

S u m m a r y

After the second ban of alchemy from 1317 (the first one was Diocletian's from 296), Jesus Christ was introduced into alchemical works. This work shows why there was such an introduction of the highest Christian symbol into the spiritual component of alchemy. In regard to this, it shows why, later on during the Renaissance, there was a decline of the material spiritual component and the prevailment of the spiritual one. According to Daniel, the invoking of Jesus Christ is »ensured« only in the case when the performer of the »Great Art« (*Ars Magna*) reaches »humility, a clean soul and perfect thought«. The author stated this in his seventeenth verse of his *Poem of the sorcerer's stone*, which was written in the 14th and printed in the 15th century. This verse, with fourteen lines, is the only one written in Latin, whereas the whole *Poem* was written in the Italian language.